

Fráter Zoltán legújabb könyve a múlt századforduló és a 20. század eleji magyar irodalom legismertebb alakjain (Jókai Mór, Móricz Zsigmond, Ady Endre, Babits Mihály, Krúdy Gyula és Kosztolányi Dezső) keresztül vizsgálja a korszak szerteágazó alkotói törekvéseit. A kiválasztás szempontjait feltehetően a korban betöltött meghatározó szerep és az esztétikai minőség motiválhatták, aminek következtében a könyv olyan irodalmi korképet igyekszik megrajzolni, amely a századelő irodalmának

Hocza-Szabó Marcell 65

TÉRKÉP ÉS IRÁNYTŰ

Fráter Zoltán:

Alvajáró emberek

teljes spektrumára valamelyes rálátást enged az olvasónak. A kötet anyaga ezáltal voltaképpen részletgazdag térképpé áll össze, miközben a szövegek olvasása során könnyen az az érzésünk támadhat, hogy egy iránytűvel a kezünkben lépünk a megidézett korbá. Annak ellenére viszont, hogy néhol fontos szerepe van a földrajzi helyeknek – például Ady Endre budapesti lakásának irodalmi szalonná válása vagy Krúdy Gyula nyíregyházi színházának műveiben való megjelenése kapcsán –, a térkép metaforája mindenekelőtt a gondolati szintre utal, vagyis arra, hogy az írások feladatuknak érzik azon hiánypótló információk felkutatását is, amelyek elárulhatják, hogy az egyes művek milyen irányokba mutatnak. Ugyanakkor nincs szoros összefüggés a tanulmányok között, láthatóan nem egy pontos narratíva felvázolásának igénye motiválta a válogatást.

A könyv – műfaját tekintve – a tanulmány- és az esszékötet között áll. A leginkább helytálló meghatározás a tudományos esszékötet lehet, hiszen egyszerre szól tárgyias alapossággal és esszéisztikus könnyedséggel, kialakítva egy olyan nyelvet, amely úgy bővíti az olvasó ismereteit, hogy közben gördülékeny olvasást is biztosít. Az esszék minden esetben ezt a két szempontot tartják szem előtt, ezért jelenhet meg bennük néhol egy-egy értéktétel, vagy akár elsősre csupán anekdotázónak tűnő részlet is, amely végül mégiscsak egy tanulmány konzekvens tézisébe fut ki. Jellemző továbbá a párbeszédeséget teremtő értelmezői kérdések megjelenése is, amivel úgy érezheti az olvasó, hogy az esszével együtt haladva, mintegy közösen gondolkodva maga is társsá válik az elemzésekben. A könyv nem kevésbé fontos érdemeihez sorolható az a szellemiség is, mely részben megerősít, részben pedig kiegészít, viszont semmiképp sem töröl el már meglévő narratívákat, azaz mindenekelőtt gondolkodásra készítet – valami ilyesmi hiányozhat a mai irodalmi tankönyvekből.

Az esszék a mélyreható elemzés érdekében számításba veszik az írók által megélt történelmi környezetet – ahogy az *Irodalom, történelem* alcím is mutatja –, sőt olykor olyan biográfiai vetületeket is, amelyek vélhetően közrejátszhattak a művek megírásában. Nehéz, ugyanakkor annál érdekesebb utat választ, mivel egy olyan narratíva felépítését vállalja, amelyben egy-egy kitekintéssel a történelmi és életrajzi adatok eluralkodhatnának a olvasaton, azonban jól érződik, hogy olyan adalékok ezek, amelyek inkább a kérdésfelvetésekben segítenek, semmint a végső konklúzióban. Az elemzések végkifejletei mindig az objektív ténymegállapítások felé lépnek. Soha nem egyoldalúan a történelmi folyamatokból vezetődik le a művek értelmezése, hanem az alkotás marad a kizárólagos origó. Hasonló intencióval használja fel az írói szerepek vizsgálatát is. A tárgyalt alkotók olyan flexibilis egyénisége és alkotói tendenciája rajzolódik ki, amelyek mögül a magyar irodalmi közeg szellemi mobilitása és széleskörű érdeklődési köre sejlik fel. Az írókat ezért eddig nem megszokott szerepekben is láthatjuk. Jókait például a kor nagyapafigurájaként, Kosztolányit pedig anyanyelvének legnagyobb becsülőjeként, aki művészetének Trianon utáni fejezetét a szétszakított ország nyelvi összetartozásának szenteli.

Nemcsak az írói szerepek, hanem a művek interpretációi is új aspektusokat kapnak azáltal, hogy a szerző figyelembe veszi azokat az írásokat is, amelyeket észrevehetően használhattak a művek megírása közben. Ennél fogva válik bizonyossá, hogy Krúdy Gyula *A vendég az ebédlőben* című novellájának ikonikus szereplője mindent elkövet, hogy étkezése közben az 1854-es *Illendőségtan, vagyis a művelt és jó erkölcsű magaviselet szabályai* kézikönyvben leírt szabályokat pontról pontra áthágja. A párhuzam által ugyanakkor nemcsak az írói munkafolyamatba láthatunk bele, hanem az is igazolttá válik, hogy az étel elfogyasztásának ilyen fokú élvezése egy állandó metafora arra, hogy „az étkezés szertartása a létezés elérhető teljességének pillanatnyi reményét villantja fel”. E felismerés gyökeresen megváltoztathatja a Krúdy által leírt megmosolyogtató szövegrészek értelmezését – amelyek eddig leginkább a kuriozitás élményével hatottak –, és lehetőség nyílna arra, hogy az étkezések leírása ennél mélyebb gondolatstruktúrákhoz vezessen az egyes művek tekintetében.

Móricz Zsigmond *Hét krajcár* című, áttörést hozó novelláskötetének elemzése is hasonlóan radikális következtetésre jut, amikor a mű párhuzamba kerül Ady Endre *Vér és arany* című verseskötetével, valamint Szilasi Vilmos *Görög derű* című korabeli tanulmányával. Ezen írások oszcillációjában való értelmezésével a *Hét krajcár* szereplői a „szenvedélyüknek fogságában élő, úgymond alvajáró emberek” megtestesítői lesznek. Az esszé bizonyításai után nehéz a Móricz-novellák motívumait nem a *Vér és arany* felől olvasni, ugyanis a két kötet „egymásra olvasása” közben egyértelművé válik, hogy ugyanazon

mozgatórugók vannak a háttérben: „arany és vér, vér és arany.” Hasonló felismerést hoz magával a Szilasi Vilmos-tanulmány *Hét krajcár*hoz való „hozzáolvasása”, hiszen a görög derű mint fogalom helyes definiálása, vagyis a borzalom és a megőrülés eluralkodása a Móricz-novellák „alvajáró embereinek” sorstragédiájában is felfedezhető. Az esszékötet címében 67 is szereplő kifejezés mindazonáltal nemcsak a Móricz-novellák tekintetében fontos, hiszen valamiképpen az összes esszét a szenvedélyhez fűződő viszony uralja. Ennek két jelentősebb pontja a könyvnek az első világháborút érintő, valamint a Krúdy művészetéről szóló írásai.

A háborús éveket vizsgáló esszé szerint a keletkezett szövegek álláspontja a konzervatív ideológus Rákosi Jenő *Háború és esztétika* című értekezésének revelációjában érhető tetten, mivel ebben az időszakban „[a]lig lehetett olyan tollforgató, aki ne olvasta és ne próbálta volna Rákosi gondolatmenetét alkalmazni saját műveiben.” Fráter Zoltán elemzése e hatást Móricz Zsigmond *Az orosz* és Krúdy Gyula *Johanna esti vendége* című novelláival bizonyítja. Előbbi műben a könyörületesség, utóbbiban pedig a könnyűvérű nők megjelenése villan fel mint a háborúból fakadó lehetséges pozitívum. A szöveg több ponton figyelmeztet azonban, hogy ezen történetek nem a háború dicsőítését szolgálják, hanem egy általános, kezdeti romantizálást mutatnak csupán, ellentétben a Rákosi-féle narratívával, amely ennél sokkal többet, szinte az olasz futurizmus programpontjaihoz hasonló megváltást tulajdonított a háborúnak. Az esszé későbbi részeiben e következtetést támasztja alá a deklarált háborúellenesség az írók körében, amely idővel a művek szintjén is kitapinthatóvá vált. Fráter vizsgálatában Móricz – szinte revideálva előzőleg említett novelláját – az *Öt korona* című elbeszélésével megfosztja a háborút minden esetleges magasztosságától, és az individuum önmeg hasonulását érzékelteti azzal, hogy a főszereplő katona a háború vérzuhatagában is csak a hadnagya ötkoronás tartozására gondol. Hasonló folyamat megy végbe Krúdy művészetében is. A *Czinke a Jezsuita-lépcsőn* című elbeszélésben a könyv ezt tárgyaló szövege szerint a dáma és a kalandor közötti szerelmi kapcsolat veszekedésből és hazugságokból álló mindennapjait felváltja az őszinteség és a békeség mint egyetlen út az önmagunkká váláshoz, ami – mivel a beszélgetés háttérében egy fiatal katonatiszt halála is felmerül – metaforikusan mindennemű háború és béke viszonyára is utal.

A könyv további, háborúval foglalkozó írása Babits Mihály költészetét tárgyalja. Észrevételének sarokpontja, hogy a Babits-versekből hiányoznak a Móricznál és Krúdynál tapasztalható fordulatok, és helyette az egyre mélyülő megeléssel lehet találkozni. Gondolatmenete alapján a versek többsége nem konkrét háborús történésekről szól, hanem a kezdetben eluralkodó

döbbenet hangneme figyelhető meg egészen 1915 tavaszáig, amikor is kialakítja sajátos beszédmódját: a biedermeier stílusban írt ironikus-önironikuságot. Fráter értelmezésében a hagyományos forma – amely többnyire a szerelmes költeményekre volt jellemző – és az ebben felsejlő háborús képek egyaránt vitatják a háború ihlető hatását, valamint ezzel együtt magát az értelmét is. Az esszé végső következtetése ezért lehet az a gondolat, hogy a Babits-versek „biedermeieressége nem feltétlenül elfordulás és visszamerengés a múlt időkbe, hanem egyszerre elutasítás [...] és ugyanakkor, ha nincs más elérhető választás, a jobb híján kitűzött, elérendő cél jelzése is.” E tekintetben pedig valamelyest hasonló utat jár be az előzőleg említett Krúdy-novellával.

Krúdy Gyula az esszékötet megkerülhetetlenül fontos alkotója, ugyanis a legtöbb írás az ő művészetét tárgyalja. A könyv az említett, étkezéssel kapcsolatos írás mellett még négy Krúdy-elemzést tartalmaz: a „monarchiás” művészetéről, a jótanácsairól, az *Őszi versenyek* magyar nemzetkarakterológiájáról és nyírségi-óbudai identitásáról. Talán a legismertebb művei az Osztrák–Magyar Monarchia évtizedeit bemutató regényei és novellái. A Krúdyt e tekintetben vizsgáló írásból a Monarchia működésének alappillérei tűnnek ki, így némiképp összefügghet a könyv egy másik, végső soron a magyar néplelket analizáló írásával is. A két szöveg hosszas fejtegetései – amelyek a Krúdy-novellákban felbukkanó Ferenc József személyét övező kultuszról és annak mélyebb jelentéséről, valamint az *Őszi versenyek* elcsapott zsokéjának már csak képzelgések által átélhető dicsőségéről értekeznek – egyrészt a feudalizmusban megjelenő polgári jegyekre, illetve a magyar identitásként működő hajdani sikeresség elmúlásán való búslakodásra mutatnak rá mint mai napig kitartó narratívákra. Krúdy e vizsgálatok alapján a magyar néplelket a leghitelesebben ábrázoló íróként tűnik fel, ami egészen más megvilágításba helyezheti a már jól ismert műveket is.

Az *Alvajáró emberek* inspirációt nyújthat nemcsak annak felismerésében, hogy mit adhat egy-egy szöveg a még felderítetlen párhuzamok révén az irodalomtudománynak, hanem arra is, hogy választ keressünk olyan, akár az identitásunkat is érintő kérdésekre, amelyekre a Fráter által vizsgált művek reflektálnak. Fontos problémákat tematizálnak a kötet esszéi, amelyekből nemcsak az elemzett alkotások szerkezetét és hátterét ismerjük meg, hanem – talán nem túlzás kijelenteni – saját magunkat is. Fráter Zoltán könyve azoknak képes sokat adni, akik az említett térkép és iránytű metaforikus fogalmát nemcsak a külső, hanem a belső világukra is szeretnék kiterjeszteni. (*Joshua, Bp., 2022*)